

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ БУДІВНИЦТВО В УМОВАХ ВІЙНИ

Харченко Тетяна Миколаївна

*кандидат юридичних наук, головний спеціаліст
Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини
Національної поліції України
м. Київ, Україна*

Конституційно-правове будівництво в умовах війни відображає суттєві виклики і потребує глибокого та всебічного аналізу з врахуванням історичного досвіду та сучасних вимог¹. При цьому основною метою є не лише захист національного суверенітету і територіальної цілісності держави, але й забезпечення стабільності конституційного ладу, прав і свобод людини та громадянина.

Історичний контекст. У історії багатьох країн є приклади, коли в умовах війни або гострої політичної кризи вироблялися нові конституційні норми або вносилися істотні зміни до існуючих основних законів. Виклик полягає в тому, щоб при цьому не порушити основоположних принципів правової держави та забезпечити ефективний захист прав і свобод громадян.

Виклики і ризики. Основними викликами для конституційно-правового будівництва в умовах війни є:

- Забезпечення балансу між необхідністю зміцнення обороноздатності країни та збереженням основ демократичного режиму.
- Визначення оптимальної моделі розподілу владних повноважень, зокрема, між центральною та регіональною владою.
- Вжиття заходів для запобігання зловживанням, які можуть виникнути на тлі надзвичайного або воєнного стану.

Пошуки оптимальних моделей. Пошук оптимальних моделей конституційно-правового будівництва в умовах війни має базуватися на декількох основних принципах:

1. Збалансованість владних повноважень. – необхідно забезпечити таку організацію державної влади, яка б у надзвичайних умовах була здатна ефективно реагувати на виклики, при цьому не допускаючи порушення основоположних прав і свобод.

2. Гнучкість конституційного регулювання – законодавство повинно передбачати механізми, які дозволяють адаптуватися до швидкозмінних умов без необхідності вдаватися до радикальних конституційних змін.

3. Забезпечення демократичного контролю – навіть в умовах війни необхідно зберегти ефективні механізми демократичного контролю за діяльністю виконавчої влади, у тому числі через незалежні суди та засоби масової інформації.

4. Міжнародна інтеграція – у процесі конституційно-правового будівництва необхідно враховувати стандарти та рекомендації міжнародного співтовариства, зокрема, щодо захисту прав і свобод людини.

¹ Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.

Також, оскільки в умовах війни відбувається трансформація вітчизняного механізму державної влади та місцевого самоврядування через функціонування військових адміністрацій, посилення повноважень окремих органів державної влади, важливо чітко визначити завдання та функції інституцій механізму публічної влади, особливо у сфері оборони України, захисту населення від зовнішнього агресора; необхідно напрацювати концепцію створення умов для функціонування/перенесення та належного виконання своїх обов'язків тими органами влади, що базуються на тимчасово окупованій території та щодо безперебійної роботи тих владних інституцій, які з різних причин, залишаючись на території контролюваної українською суверенною владою, стикнулися з труднощами у своїй роботі, котрі викликані фактичним перебуванням України в стані війни; оптимально обґрунтувати зміну алгоритму реалізації функцій, штатну чисельність служб і підрозділів кожного органу державної влади².

Забезпечення конституційного правопорядку в Україні в умовах війни не обмежується законодавчим вирішенням чисто внутрішніх питань державотворення. Варто сьогодні в цьому аспекті говорити про необхідність перегляду ролі та місця міжнародних організацій у системі гарантування миру у світі загалом та забезпечення національної безпеки нашої країни. Події останнього часу свідчать, що, на жаль, окремі визнані міжнародні інституції, наприклад, ООН, ОБСЄ, які за своїм призначенням мають працювати у напрямку забезпечення безпеки та миру у світі, на практиці виявилися малоєфективними і такими, що нездатні належним чином реалізувати цю функцію.

Отже, Рішення Міжнародного суду ООН точно не стало проривом у застосуванні наявних міжнародно-правових інструментів і точно значно зменшить кількість позовів у майбутньому. Можна сказати, що Суд обмежився мінімально можливим для себе рішенням. Це не просто консервативний підхід. Це підхід, який ставить серйозні питання щодо подальшого застосування міжнародного права у сучасних умовах.

Питання перше: якщо дія конвенції не розповсюджується на постачання зброї, боєприпасів та готівку, яку завозили на непідконтрольні території, то як забезпечити відповідальність за такі дії? Будь-яка країна може відправити "Бук" та вантажівку з кешем і юридично це не можна кваліфікувати як фінансування тероризму? Бо немає квитанції та банківського рахунку?³

Питання друге: як захистити етнічні меншини, чії культурні та релігійні заклади закривають? Після відхилення позиції по Меджлісу всі наступні ситуації будуть сприйматися так само: і етнічні меншини найбільш жорстко відчують, що в сучасному світі справедливості не існує.

Питання третє: як забезпечити відповідальність за порушення норм міжнародного права країною, яка є постійним членом Ради Безпеки ООН? Статус та права постійного члена РБ ООН надають йому можливість безкарно порушувати всі норми міжнародного права, маніпулювати

² Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповіді Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 17-21.

³ Причина програшу Україною «Великої справи» у Міжнародному суді ООН – Лана Зеркаль URL: https://protocol.ua/ua/prichina_prograshu_ukrainoyu_velikoi_spravi_u_mignarodnomu_sudi_onn_lana_zerkal/

фактами та цинічно брехати світові, розповсюджуючи свою брудну пропаганду?⁴

Отож, вкрай необхідно сьогодні удосконалювати міжнародне гуманітарне (далі – МГП) право і національну законодавчу базу у сфері міжнародної співпраці України із союзниками у питаннях забезпечення нашої державної безпеки, міграції наших співгромадян та охорони кордонів України, отримання нашою країною міжнародної гуманітарної допомоги від зарубіжних партнерів та її ефективного розподілу і т. ін.

Проаналізувавши, можна визначити загальний огляд типових порушень МГП, які згадуються в звітах міжнародних організацій або в новинах щодо конфліктів, включаючи ситуацію на окупованих територіях України:

1. Атаки на цивільне населення та об'єкти. Завдання ударів по житлових районах, школах, лікарнях, та інших не військових об'єктах, що можуть кваліфікуватися як порушення статей 48, 51, 52 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, що керуються принципами розмежування та пропорційності.
2. Застосування забороненої зброї. Використання зброї, забороненої міжнародними угодами, таких як касетні боеприпаси, фосфорні боеприпаси, може бути порушенням Конвенції про заборону або обмеження застосування певних конвенційних видів зброї (1980) та її протоколів.
3. Незаконне переміщення населення або депортація. Примусове переміщення цивільного населення з окупованих територій, що є порушенням Женевської конвенції статті 49.
4. Тортури та жорстоке поводження. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільними особами, включаючи тортури, що заборонено за Женевською конвенцією III статтями 13-16, і Додатковим протоколом I статтями 75 і 76.
5. Атаки на школи та медичні установи. Умисні атаки на заклади, що мають гуманітарний статус, такі як школи та лікарні, порушують статті 19 і 24 Женевської конвенції відповідно.

Українська держава в умовах війни з росією повинна адекватно реагувати на загрози незалежності, суверенітету і територіальній цілісності нашої країни, виробити ефективний механізм їх фактичної нівелізації і для досягнення цієї мети, належного забезпечення конституційного правопорядку в Україні мають бути задіяні всі конституційні можливості держави і суспільства: політичні, економічні, соціальні, зовнішньополітичні, правові, наукові, культурні, духовні⁵.

Конституційно-правове будівництво в умовах війни вимагає врахування безлічі факторів, від історичного досвіду до сучасних викликів. Визначальним є знаходження балансу між ефективністю державного управління в кризових умовах та збереженням основоположних принципів правової держави та демократії.

⁴ Причина програту Україною «Великої справи» у Міжнародному суді ООН – Лана Зеркаль
URL:
https://protocol.ua/ua/prichina_prograshu_ukrainoyu_velikoi_spravi_u_mignarodnomu_sudi_omn_lan_a_zerkal/

⁵ Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загально-правовий дискурс. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1-2. С. 27-31.